

ARCHAEOLOGY,
AUTHORITY & COMMUNITY:
cooperation to protect
archaeological heritage

**Projektu līdzfinansē Igaunijas – Latvijas – Krievijas Pārrobežu
sadarbības programmas Eiropas Kaimiņattiecību un partnerības
instrumenta ietvaros 2007.– 2013. gadam**

**Projekts Nr. ELRI-191 "Arheoloģija, vara un sabiedrība: sadarbība
arheoloģiskā mantojuma saglabāšanai"**

Vai senā Ludza atradās Ludzā?

Ludzas senākās vēstures izpratnē vienmēr ir pastāvējusi dilemma starp no vienas puses dažādām, bet tomēr netiešām liecībām par Ludzas it kā ļoti seno vēsturi, un no otras puses pirmsvācu jeb latgaļu pilskalnu, kas neapšaubāmi apliecinātu Ludzas senumu, neesamību Ludzā.

Nereti populārzinātniskā literatūrā un citās vispārējā rakstura publikācijās un izteikumos tiek teikts, ka Ludza ir senākā droši lokalizējamā apdzīvotā vieta jeb pilsēta visā Latvijas teritorijā, ko it kā apliecina Ludzas pieminējums Kijevas hronikā. Tur teikts, ka kņazam Rjurikam Rostislavičam, 1174. gadā dodoties no Novgorodas uz Smoļensku, Lučīnā (Лучин) piedzimis dēls, un vietā, kur viņš dzimis, kņazs apņēmis uzcelt Svētā Mihaila baznīcu. Nosaukuma skaniskās līdzības dēļ ir ticis pieņemts, ka Ļucina ir vienādojama ar Ludzu, kas agrākos laikos krievu, poļu un vācu valodās saukta līdzīgi, tomēr profesionāli vēsturnieki, to skaitā īpaši norādot uz Ēvalda Mugurēviča vairākām publikācijām, uzskata, ka hronikā minētā Ļučina atradusies pašā Smoļenskas kņazistē vai vēl kādā vietā, kas ir pie ceļa starp Novgorodu un Smoļensku, un šai vietai nav nekāda sakara ar mūsdienu Ludzu.

Otra pretruna Ludzas it kā senuma atrašanai ir tā, ka Ludzas viduslaiku pils vietā nav konstatēts senajam centram atbilstošs pirmsvācu jeb latgaļu pilskalns. Jau 1974.gadā arheoloģes Jolantas Daigas vadītie izrakumi Ludzas viduslaiku pili galvenokārt bija veikti, lai konstatētu pirmsvācu laika pilskalnu kultūrslāni. Atsevišķas uz šo laiku attiecināmas senlietas gan tika atrastas, tomēr pilskalnam raksturīgā vienlaidus kultūrslāņa nebija. Arī nesenie arheoloģiskie rakumi Ludzas pilskalnā nav devuši liecības par šāda pilskalnu esamību. Piebildīsim, ka Ludzas viduslaiku pils kalns ir stipri vien par lielu latgaļu pilskalnu parastajiem izmēriem.

Tomēr gandrīz līdzās Ludzas viduslaiku pils kalnam ir Odukalns jeb *Komarova gora*, kurā atradās plašs un bagāts latgaļu vidējā dzelzs laikmeta beigu un vēlā dzelzs laikmeta kapulauks. Mirušajiem bija daudz krāšņu līdzdoto senlietu un šāda kapulauka esamība it kā netieši norādītu uz nozīmīgas dzīvesvietas jeb pilskalnu esamību kaut kur tuvumā. Tomēr arī citur Latgalē lielo, ilgstoši izmantoto latgaļu kapulauku tiešā tuvumā tiem atbilstošs pilskalns nav zināms. Kā piemēru var minēt Rušonu Kristapiņu kapulauku vai Ludzai tuvāko Zvirgzdenes Kivtu kapulauku; ne vienam, ne otram atbilstošs pilskalns to tiešā tuvumā nav.

Ludzā 1959.gadā pilskalns tika konstatēts Kapsētas kalna pretējā galā Jurizdikā un tā arī tika nosaukts par Jurizdikas pilskalnu. Varētu iedomāties, ka varbūt te būtu senais Ludzas centrs. Lai arī Jurizdikas pilskalnā arheoloģiskie izrakumi nav izdarīti, tomēr atsevišķas kurmju rakumos atrastās bezripas trauku lauskas ļauj uzskatīt, ka Jurizdikas pilskalns datējams ar m.ē. I g.t.; varbūt pat agrāku laiku. Tas nozīmē, ka Jurizdikas pilskalnā tajā laikā, kad bija tā sauktie latgaļu kultūras ziedu laiki proti 10. -13.gs., pils vairs nebija. Protams, nevar noliegt, ka arī ar Jurizdikas pilskalnu saistās kāda sava laika centralitāte. Areālajā izlūkošanā 2014.gada pavasarī tika konstatēts, ka kultūrslānis ir ne tikai pašā pilskalnā, bet arī tā pakājē, apliecinot, ka pie pilskalnu bijusi apmetne. Kultūrslāņa esamība apstiprināta konvencionālajā apsekojumā. Turpat netālu no Jurizdikas pilskalnu ir profesora Franka Andraško konstatētā arheoloģiskā anomālija; varbūt tā ir vienlaicīga ar Jurizdikas pilskalnu?

Par Ludzas senumu netieši liecina agrie tirdzniecības ceļi, kas krustojās Ludzas vietā, un iespējamais ūdensceļš, kas Ludzu un Lielo Ludzas ezeru varēja savienot ar Veļikajas upes baseinu tagadējā Krievijā.

Lai minēto pretrunu starp it kā Ludzas kā senā centra nozīmi no vienas puses un atbilstoša pilskalna trūkumu atrisinātu, apspriešanas vērtā varētu būt doma, ka senais Ludzas centrs atradies ne tagadējās Ludzas viduslaiku pils vietā vai tās tiešā tuvumā, bet ap divu kilometru attālumā no Ludzas, pretējā Lielā Ludzas ezera krastā Zvirgzdenes Šelupinku Ķīšu kalnā jeb Jeršovkā. Te atrodas liels, labi izveidots, tipisks latgaļu pilskalns, kas ierīkots zemes raga galā no raga turpinājuma to nodalot ar lielu valni un grāvi. Tālāk pilskalna priekšpusē ir ar otru valni un grāvi nocietināta priekšpils jeb pilsētas vieta. Pilskalna pakājē abās tā pusēs un tālāk Budjankas pussalā ir plaša pilskalnam atbilstoša apmetnes vieta, kuras kopējā platība varētu sasniegt pat desmit un vairāk hektārus, kas pat salīdzinot ar Ludzas viduslaiku miestu pie pils ir ļoti liela. Iespējams, ka Šelupinku Ķīšu kalna apmetne ir vēl daudz plašāka. Šajā pilskalnā un apmetnē 1956. un 1959.gadā izdarīti plaši arheoloģiskie izrakumi Elvīras Šnores vadībā (izpētīti 750 kv.m. platībā priekšpili, 325 kv.m. - pilskalnā un tā nogāzē, 680 kv.m. - pilskalna pakājē jeb apmetnē un kapulauka teritorijā - 110 kv.m.), diemžēl šī iespējamo, viena no lielākajiem Latgales pilskalniem arheoloģisko izrakumu materiāls nav publicēts, nav plašāk analizēts un nav iesaistīts zinātniski pamatotu vēstures avotu kopumā. Ir noteikts, ka pilskalns un apmetne datējama ar 8./9. – 13.gs., tas ir – ar tā saukto latgaļu kultūras ziedu laiku. Pilskalns tiešā tuvumā konstatēti ar 13.-15.gs. datējami apbedījumi, bet nav konstatēts pilskalna pils pastāvēšanas laikam atbilstošs kapulauks. Ludzas Odukalna bagātie latgaļu apbedījumi, protams, apliecina kādu centru, bet kāpēc tam būtu jābūt bijušam Ludzas pilsdrupu vietā? Zināms, ka nereti baltu kapulauki atradās dzīvesvietu tuvumā, tomēr pretējā upes vai ezera krastā, kas tādejādi nodalīja dzīvo pasauli no mirušo pasaules. Vai nav tā, ka Ludzas Odukalnā apglabātie latgaļi savu dzīvi vadīja pretējā Ludzas ezera krastā Šelupinku Ķīšu kalnā un tā senpilsētā? Ķīšu kalnā Pilskalnā atrastas arī uz jaunākiem laikiem respektīvi pēckrusta kara laikmetu attiecināmas senlietas. Ar Ķīšu kalnu saistās virkne Latvijas un Latgales pilskalniem raksturīgas teikas, lai gan Šelupinku Ķīšu kalna gadījumā ir arī atšķirīga folklorā, jo bieži tiek pieminēts Ivans Briesmīgais un viņa karaspēka darbošanās.

Iznāk, ka tagadējās Ludzas vietā par katru cenu tiek gribēts atrast Ludzas agrajiem jeb latgaļu laikiem atbilstošs pilskalns, bet tā tur nav; turpat tuvumā ir senajam centram pilnīgi atbilstošs pilskalns, bet tas it kā tiek neievērots un senā Ludzas par katru cenu tiek meklēta tās tagadējā vietā.

Ir daudz piemēru Latvijas agrākajā vēsturē, kad līdzīgi Ludzai ir notikusi seno centru vietu un nozīmes maiņa. Piemēram, Rēzeknē pirms dažiem gadiem tika atklāts iepriekš nezināmais Ratinieku pilskalns, kas beidza savu pastāvēšanu m.ē. I g.t. beigās; pēc tam izcēlās un attīstījās latgaļu pils vēlākās viduslaiku mūra pils vietā. Senais Daugavpils jeb Dinaburgas centrs atradās Naujenē 19 kilometru attālumā no tagadējā Daugavpils centra; tagadējā Daugavpilī novada centrs izveidojās daudz vēlāk. Kuldīgā senais centrs atradās Veckuldīgas pilskalnā ap 3 km no tagadējā Kuldīgas centra, kur viduslaiku pils un pilsēta attīstījās vēlāk. Bauskā senākā apmetne senāk bija t.s. Ķirbaksalā Mūsas un Mēmeles satekā, vēlāk tā tika pārcelta uz tagadējo pilsētas vietu pretējā pusē Bauskas pilij. Līdzīgi piemēru ir arī ārpus Latvijas.

Tātad nav neiespējami uzskatīt, ka senais Ludzas centrs atradies ne tagadējā Ludzā un ne Ludzas viduslaiku pils vietā, bet gan netālajā Zvirgzdenes Šelupinku Ķīšu kalnā. Kādu mums tagad nezināmu iemeslu dēļ senais centrs, kas varbūt nemaz arī nesaucās par Ludzu, pārtrauca savu eksistenci un pēc tam izvirzījās jauns centrs tagadējās Ludzas vietā. Var gadīties, ka abi centri kādu

laiku pastāvēja līdzās viens otram. Viens no tiem - Šelupinku Ķīšu kalnā - pamazām norietēja, bet otrs – Ludzā – pamazām izcēlās. Pat ja Šelupinku Ķīšu kalnā nav bijusi senā Ludza, tur noteikti ir bijis kāds vēlā dzelzs laikmeta jeb latgaļu kultūras ziedu laiku iespaidīgs un varens centrs, kāda noteikti nebija tagadējā Ludzā. Šelupinku Ķīšu kalnam varēja būt un droši vien arī bija novada centra funkcija. Ja tas tā, bet tomēr Šelupinku Ķīšu kalnu joprojām neuzskatīsim par Ludzas priekšteci, tad kas bija šis novads, kura centrs bija Šelupinku Ķīšu kalnā, kāds bija tā vārds, kādas tā robežas?

Šelupinku Ķīšu kalns skatā no putna lidojuma. Priekšplānā pilskalns zemes strēles galā. Pilskalns no zemes strēles turpinājuma norobežots ar valni un grāvi, tālāk ir priekšpils, kas norobežota ar vēl vienu grāvi un valni. Senpilsētas vieta ir gan abās pilskalna pakājēs, gan zemes strēles turpinājumā aiz priekšpils, kur tagad ir mājas. Foto: Juris Urtāns. 2014.gada 9.maijā.

Lielais Ludzas ezers skatā no putna lidojuma. Priekšplānā Budjankas pussala – Ķīšu kalnam atbilstošas apmetnes vieta, tālāk Ķīšu kalns (pilskalns, priekšpils, senpilsēta). Tālumā - mūsdienu Ludza. Foto: Juris Urtāns. 2014.gada 14.martā.

Pārrobežu sadarbības programma Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta ietvaros 2007 – 2013 finansiāli atbalsta kopīgus pārrobežu attīstības pasākumus, lai uzlabotu reģiona konkurētspēju, izmantojot tā potenciālu un izdevīgo atrašanās vietu krustcelēs starp ES un Krievijas Federāciju.
Programmas mājas lapa: www.estlatrus.eu
Projekta mājas lapā www.aac-project.eu.

Juris Tāļivaldis Urtāns
Arheologs, kultūrvēsturnieks, vēstures zinātņu kandidāts,
Latvijas vēstures doktors, habilitētais mākslas zinātņu doktors
19.11.2014.